

*Тетяна Вікторівна Гончарук,
доктор філософських наук, професор
Михайлина Леонівна Шумка,
кандидат філософських наук, доцент
Тернопільський національний економічний університет,
м. Тернопіль*

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК МАРКЕР МОДЕРНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проблема національно-культурної ідентичності є досить популярною серед науковців. Це обумовлено тим, що з одного боку, визначення української ідентичності може певним теоретичним засобом модернізувати Україну, створивши з неї національну державу. Вирішення проблеми національно-культурної ідентичності лежить в площині політико-правовій та соціально-економічній з явною перспективою виходу за межі національної.

Досліджуючи національно-культурну ідентичність вчені виокремлюють п'ять найважливіших її джерел. По-перше, людські переконання. По-друге, спільне історичне минуле. По-третє, спільні дії для досягнення певних результатів. По-четверте, постійне проживання на одній території. По-п'яте, спільний національний характер. Докладніше зупинимось на них.

Українському національному характеру притаманні особливі, характерні лише йому, відмінні від інших народів риси, які «рішають про те, як ми світ сприймаємо і тому яким його сприймаємо. Яке у нас «зображення світу», та що за ним іде» [1, с. 48].

Історична дійсність впливала на українську людину не тільки шляхом селекційної дії, але й через історичну свідомість спільної історичної долі. Ця свідомість українця «завдяки розповсюдженню козацької думи ніколи не зникала, через це домінанта поразки й даремного, хоч інколи дуже близького до мети зусилля, що взагалі характеризує почини нашої історії, безперечно, могла

іноді надавати нашій національній психіці деякого забарвлення «фаталістичного песимізму...» [2, с. 714].

Безпосередньо історичні чинники мали вплив на формування національного характеру, але ще більший вплив мало визначення суспільних форм і умов життя українця.

Найбільше вплинули на формування української ідентичності, на думку О. Кульчицького, по-перше, недостатня диференціація суспільної структури із перевагою у ній класу селян; по-друге, спричинене історичними обставинами включене значення малих груп у соціальному житті українця.

Особливо вплинула за словами вченого, на формування психіки переважаюча більшість серед українців селянства. Через це психіка носить характер селянськості із рисами близькості до землі. Цей фактор також відбився на змісті й формі української культури, надавши їм особливого народного характеру. Перевага селянства в українській суспільності визначила рід і обсяг людських взаємин і також вплинула на формування української душі.

Так, як обсяг людської взаємодії у селян сильно обмежений, він у значній мірі не ґрунтується на поділі праці, через це у сільських мешканців існує велика залежність від природи, ніж від іншої людини, а звідси і спрямованість психіки на надмірне самозаглиблення, смиренність, насторожене ставлення до світу, недовіру до авторитету і влади. Тобто формувався стиль так званого прихованого життя «*vita minima*». Тому психіці нації, в якій переважає селянський клас може вистачати тих особливостей, які виникають із самого поділу праці. Наприклад, існування потужної провідної верстви.

Взаємини в межах селянства зводяться до взаємодії пов'язаних із організаційними формами невеликих територіальних одиниць, сіл чи селищ із їхнім мізерним самоврядуванням. Найчастіше основною формою такої взаємодії толоки, на яких і зав'язуються дружні товариські контакти. Через це у суспільному житті селян не залишається місця для планування і проведення широкомасштабних селянських рухів, цим самим не виявляючи широкої всезагальної солідарності. Це з одного боку явище негативне, але з іншого, так

як селянський побут сприяє особистим сусідським контактам, збереженню родинних і родових стосунків, приятелюванню та побратимству, через це одночасно розвивалась здатність до приязні, симпатії, «психологічного розуміння» чужого душевного життя, тому це одночасно і явище позитивне.

Цілком відповідно до традиції, що склалася впродовж розробки української ідеї у ХІХ ст., підтримуючи О. Кульчицького, М. Грушевський також підкреслював «селянську» природу українського народу. «Нарід» для нього – це «село, українське село». На думку М. Грушевського селянська природа істотно визнає самобутність історії українського народу. Тут варто відмітити, що у той час, коли творили О. Кульчицький, М. Грушевський твердження про більшість серед українців селянства була правильною. Але сьогодні це твердження застаріло. І як відмічає Т. Гунчак, сьогодні не більшість українців селяни, просто серед селянства в основному збереглася українська традиційна культура, фольклор, а міське населення було сильно зрусифікованим, і тільки мала їх частина (переважно інтелігенція) була національно свідомою [3, с.121].

На формування української душі велике значення має культура. Її також потрібно розглядати з двох сторін. По-перше, культура – це витвір даної спільноти, вираз її душі. По-друге, оскільки кожний член спільноти розвивається в середовищі даної культури, востає в неї, засвоюючи її цінності, тому культура є одночасно і утворюючою силою душі. При цьому ні одна культура не є і не може бути в цілому витвором однієї національної спільноти. З одного боку, існують за висловом О. Кульчицького спільні «культурні кола», а з іншого, кожна нація вибирає компоненти культури даного «культурного кола» і перетворює їх в залежність від своєї душі.

Через це українську культуру і українську душу багато вчених відносять до «європейського культурного кола», до сфери «окцидентальної (західної) духовності, але посідають геокультурно-периферійний характер супроти окцидентальної духовної сфери» [2, с. 715].

Так сталося, що історично й культурно Україна знаходиться на перехресті шляхів між Сходом і Заходом. Ця геокультурна периферійність позначилась на

сприйманні західної духовності. Периферійність України в європейському «культурному колі» веде до природного ослаблення впливів європейського осередку в міру наближення до периферії як «межової лінії і захисної смуги». Але одночасно вона не може повністю відмежуватися від впливів, тому якусь частку їх вона перемагає, переробляє, сполучаючи «своє» з «чужим».

Периферійність України спричинила ослаблення дії трьох «хвиль ідей», які сприяли утворенню «окцидентальної» духовності: католицизму, ренесансу, просвітництва. Так, католицизм діяв «нормативно» на психіку європейця як перевтілення римського принципу «ордо», при цьому спонукав до створення великої кількості філософських термінів і логічної виробленості. Ренесанс же був не тільки відродженням античного світу й людини, пройнятої духом гуманізму, але, в повному розумінні цього слова, «відкриття світу і людини», а створив основу для розвитку індивідуалізму. Просвітництво у свою чергу, пройшло шлях розвитку від раціоналізму до позитивізму, «просвітило» усі ділянки життя. Разом ренесанс і просвітництво породили західну духовність, проявом якої за словами О. Кульчицького став «сцієнтизм: примат і культ науки, спертої на досвід, ... з їх дальшими наслідками – технікою в техніцизмом наук...» [2, с.716]. Іншим проявом ренесансу і просвітництва є персоналізм – «високе цінування своєї психічної цілості, яку називаємо особою і яка своїм індивідуальним ставленням до цінностей релігійних, етичних, естетичних, соціальних, політичних і економічних стає їх справжнім носієм.

Раціонально-активна світонастанова створить для окцидентального сцієнтизму і персоналізму психічну основу, – це готовість до дії, керованої і контрольованої розумом [2, с.716].

Вплив католицизму, ренесансу і просвітництва на первісну народну українську культуру ще з часів трипілля був неоднаковий. Але особливий вплив мало звичайно на неї християнство.

У межах історико-філософського, культурологічного аналізу особливо актуальним є визнання того факту, що поняття «внутрішнього» (душевного)

світобачення має давню традицію, є «віссю» специфічності української філософської думки.

З огляду на це ми повинні зазначити важливість надбань історико-філософського минулого. Саме в ньому, нехай і в «неявній» формі, знаходяться джерела, початкові витoki і компоненти українського гуманістичного світогляду. І це потрібно враховувати сьогодні в процесі модернізації України.

Вирішальним періодом у формуванні національної свідомості українців і української нації відіграло ХХ ст. Це пов'язано із зрушеннями в соціально-економічній сфері, передусім з трансформацією українського суспільства з аграрно-традиційного у модерно-індустріальне. У цей час відбулися важливі зміни в комунікативних можливостях українських еліт. «Останні, по-перше, мали вплинути на формування української національної свідомості, а по-друге, скористатися нею як знаряддям для реалізації власних політичних амбіцій» [4, с.276].

Радянсько-тоталітарний режим вніс суттєві зміни і у національний характер, якому були притаманні «пасивність особи – відсутність волі до поліпшення життя власними силами, що доповнюється формальною активністю, про людське око, і напоказ, головне створити враження, що людина працює, а не працювати на певний результат; комплекс меншовартості – і відчуття власної неспроможності через некомпетентність і непрофесіоналізм, зворотним боком чого є невмотивована амбіційність і хамство; патерналізм – і очікування від влади розв'язання власних проблем; беспорядність, сподівання на розв'язання проблем ззовні, на чийсь гуманітарну допомогу [5,с.335].

Через низький рівень національної свідомості етичних українців націєтворення в період незалежності відбувалося дуже складно. Наші співвітчизники не могли мобілізуватися під національними гаслами. Вкрай низьким був соціальний статус української мови, яка позиціонувалася як мова села. Через це націєтворення у 90-х рр. ХХ ст. перетворилося на процес українізації українців. У зв'язку з цим було розроблено національний проект побудови громадянської нації, де головну роль відіграє не етнічна приналежність, а громадянство. Цей процес очолила бюрократична еліта, для

якої формування громадянської нації було справою її власної легітимації та самозбереження [6, с.131-152]. У Конституції України не використовується термін «нація», він підмінений поняттями «народ України» та «український народ», а термін «українська нація» використано лише один раз, коли мова йде про етнічних українців. Через це ще потребує вирішення питання інтеграції національних меншин в політичну націю. До того ж, на думку Г. Касьянова, культура державо-утворювальної нації ще не отримала потрібного потенціалу для того, щоб визначити культурну ідентичність громадянської нації, оскільки сама ще формується.

Сучасна ідентичність українців характеризується її кризою, на яку, на думку М. Розумного, впливають такі чинники: «1) параметри і критерії української етнонаціональної ідентичності із стереотипним образом українця, сформованим протягом ХІХ –ХХ ст. у межах романтично-народовського дискурсу, оновлений консервативно-революційною ідеологією націоналізму середини ХХ ст., з пантеоном національних героїв (Т. Шевченко, І. Франко, Леся Українка, М. Грушевський, С. Петлюра, С. Бандера), з козацьким ідеалом особистої самореалізації, національно – культурними і політичними ритуалами та літературною нормою сучасної української мови; 2) імперська російська культурна традиція, спиралася на авторитет російської культури ХІХ-ХХ ст., який масштабно наполегливо відтворювався пропагандистською машиною СРСР; 3) ідеологічна й психологічна спадщина комунізму, що лежить в основі ідентичності «радянської людини», підкріплена синдромом втоми від перемін та уявлення про комунізм як час соціального благополуччя і особистого успіху. За своєю сутністю вона є здебільшого своєрідною формою психологічного «притулку»; 4) наслідки ліберальної вестернізації, пов'язані з гіпертрофованими за часи «перебудови» ліберальними цінностями перетвореними на цинічний індивідуалізм, культ споживання, повну автономність соціальних груп, недовіру до держави і заперечення ідейних мотивацій тощо» [7].

Таким чином, сьогоденне відставання нашої держави пояснюється як суб'єктивними, так і культурно-історичними чинниками. До основних з яких, ми бачимо, відносять національну еліту, послаблену роками української

бездержавності; постколоніальний стан суспільства, геополітичну загрозу та протидію національному розвитку із Сходу та інше. Україна на сьогодні не спромоглася завершити якісну трансформацію політичної та економічної системи. Через це держава потребує масштабної модернізації всіх сфер життя, яка покладається сьогодні у великій мірі на молодь, яка вже все своє свідоме життя прожила у своїй власній українській державі. Це і стало причиною певних зрушень у питаннях національної та етнічної ідентифікації, які відбулися сьогодні в українській молоді.

У зв'язку з цим І. Вільчинська зазначає, що основними ознаками національної ідентифікації української молоді є: «раціонально-практичне наповнення етнічної та національної ідентичності соціальним і практично-позитивним змістом; відсутність усвідомлення чіткої межі між етнічним і національним буттям; орієнтація на нові цінності, першочерговими серед яких вважаються свобода пересування у світі, свобода слова й доступу до інформації, свобода волевиявлення, захищеність з боку держави, національна самобутність у поєднанні з основними детермінантами загальнолюдського. В ідентифікації молоді відбуваються два паралельних процеси: індивідуалізація прозахідного типу та пошук нової корпоративної самореалізації. Молодь прагне до самоорганізації на принципово новій етнонаціональній основі, що передбачає пристосування індивідуальної свідомості, поведінки, культурного досвіду до мінливих наслідків техногенної революції; зниження у свідомості молоді значення держави як учасника процесів формування культурного простору; переорієнтацію свідомості значної частини молоді на відхід від неусвідомлених наслідків домінування вестеризації; формування соціокультурних механізмів становлення громадянського суспільства» [8].

Список використаної літератури

1. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Перевидання в Україні. – К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 1995. – Т.2. – С.708-718.

2. Кульчицький О. Психологія Адлера (Вдача, виховання, родина в світлі індивідуальної психології Адлера). – Коломия, 1939. – 61 с.
3. Гунчак Т. Україна перша половина ХХ ст.: Нариси політичної історії. – К.: Либідь, 1993.- 288с.
4. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999.-352с.
5. Політологічний енциклопедичний словник. – К.: Генеза, 2004.-504с.
6. Касьянов Г. Україна 1991-2007. Очерки новейшей истории. – К.: Наш час, 2008.-484с.
7. Розумний М. Фактори сучасної національної самоідентифікації українців //Український центр політичного менеджменту. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua>.
8. Вільчинська І.Ю. Етнічна та національна ідентичність сучасної молоді. Автореферат дисертації кандидата політичних наук: 23.00.05 /НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2002. – 20с.

